

TADEUSZ KAŁUŻNY
Kraków

PROBLEM EKLEZJALNEJ JEDNOŚCI PRAWOSŁAWIA W DZISIEJSZEJ EUROPIE

Eklezjalna jedność prawosławia stała się w ostatnich dziesiątkach lat szczególnie palącym i skomplikowanym problemem. Aby go rozwiązać podjęto starania o przygotowanie Świętego i Wielkiego Soboru Kościoła prawosławnego. Wzrastające napięcia i konflikty w świecie prawosławnym ujawniły się jednak z nową siłą w procesie jego przygotowań, stając się jedną z poważnych przeszkód utrudniających szybkie zwołanie takiego soboru. Na doniosłość problemu wskazał między innymi rumuński patriarcha Justin Moisescu (1910-1986). W przedmowie do założonego przez siebie w 1949 roku pisma „Orthodoxia” patriarcha stwierdził, iż dążenie do *panprawosławnej jedności* uważa za najważniejsze *ekumeniczne zadanie* tego czasu¹.

Pomimo minionych dziesięcioleci, problem ten nie przestaje nurtować świata prawosławnego, ujawniając się wyraźnie również w czasie ekumenicznego dialogu Kościoła prawosławnego z innymi wyznaniem chrześcijańskimi, w tym z Kościołem katolickim. Może o tym świadczyć chociażby ostry spór między Konstantynopolem i Moskwą, do którego doszło w czasie ostatniej sesji Międzynarodowej Komisji Mieszanej Katolicko-Prawosławnej w 2007 roku w Rawennie na tle różnicy zdań w sprawie obecności w składzie Komisji przedstawicieli Estońskiego Kościoła Apostolskiego. Jako wyraz protestu wobec tej sytuacji przedstawiciele delegacji rosyjskiej opuścili obrady Komisji, a Patriarchat Moskiewski ostatecznie odrzucił ustalenia końcowe zawarte w dokumencie z Rawenny².

W związku z tym można zapytać: Jakiego rodzaju trudności występują dziś w relacjach między Kościołami prawosławnymi? Jakie są przyczyny istnieją-

¹ Por. E.CH. SUTTNER, *Kościół i państwo z prawosławnego punktu widzenia*, ComP 23 (2003) nr 3, s. 82-83; TENZE, *Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumänen*, Wien 1978, 128.

² Por. D. SALACHAS, *Conciliarité e sinodalité. Per affrontare il problema del primato*, „Il Regno-attualità” 52 (2007) nr 20, 664-665.

cych trudności? Jakie są podejmowane wysiłki na rzecz rozwiązania problemu jedności eklezjalnej w świecie prawosławnym?

Szukając odpowiedzi na powyższe pytania, prezentowany temat zostanie rozwinięty w następujących punktach: Prawosławie w dzisiejszej Europie: profil organizacyjny (1); Aktualne napięcia i podziały w łonie prawosławia (2); Zasadnicze przyczyny aktualnych trudności (3); Próby rozwiązania problemu jedności eklezjalnej (4).

1. Prawosławie w dzisiejszej Europie: profil organizacyjny

Kościół prawosławny nie jest dziś jednolity i organizacyjnie scentralizowany. Tworzy go szereg Kościołów będących ze sobą we wzajemnej komunii. Kościoły te zachowują jednocześnie określoną niezależność w wewnętrznej administracji i sprawowaniu władzy. Z punktu widzenia kanonicznego można wyróżnić dwa poziomy owej niezależności: autokefalię i autonomię.

Kościół „autokefaliczne” są to niezależne i samorządne Kościoły lokalne (krajowe) funkcjonujące jako odrębne jednostki, połączone z pozostałymi Kościołami jednością wiary, sakramentów i zasad kanonicznych³. Zgodnie z zasadą braterskiego współistnienia wszystkie Kościoły autokefaliczne mają względem siebie równorzędny status. Chrześcijaństwo wschodnie nie posiada bowiem hierarchicznego centrum, któremu poszczególne Kościoły autokefaliczne byłyby podporządkowane. W dyptychach⁴ zajmują one jednak różne miejsca, wyznaczone przez przywilej większej czci jednego w stosunku do drugiego, wynikający zasadniczo z czasu ustanowienia czy ogłoszenia autokefalii danego Kościoła.

³ Por. A. ZNOSKO, *Prawosławne prawo kościelne*, t. I, Warszawa 1973, s. 62-63. Wprawdzie nie ma w tym względzie jakichś ogólnych i ostatecznych ustaleń, co do precyzyjnego rozgraniczenia owej niezależności, ale wszyscy autorzy prawosławni wskazują zasadniczo na dwie cechy, które wyróżniają każdy Kościół prawosławny jako autokefaliczny. Są nimi: samodzielne, czyli własną powagą rozwiązywanie wszystkich problemów wewnątrzkościelnych oraz prawo ustanawiania dla siebie biskupów, łącznie z głową Kościoła. Niezależność ta jest jednak ograniczona zakazem wprowadzania nowych dogmatów, naruszania zasad prawnych powszechnego Kościoła prawosławnego i odrzucania bezpodstawnie tradycji i zwyczajów kościelnych. Kościół krajowy powinien ponadto szanować lokalne przywileje innych Kościołów, ich wewnętrzne zwyczaje i prawa. Por. A. BOGOLEPOV, *Conditions of Autocephaly*, „St. Vladimir's Seminary Quarterly” 5 (1961) nr 3, 13-14; A. ŁOŹOCKI, *Autokefalja. Zasady autokefalji*, Warszawa 1932, 17.

⁴ „Dyptych” lub „dyptyk” (gr. *podwójnie złożony*) – dwie połączone tabliczki z drewna, kości słoniowej lub metalu, pokryte wewnątrz woskiem i używane do różnych zapisów, stosowane szeroko w starożytności. Zgodnie ze starożytnym zwyczajem w czasie liturgii zwierzchnik każdego Kościoła autokefalicznego wymienia zapisane (zgodnie z przyjętym porządkiem) w świętych dyptychach imiona zwierzchników i innych biskupów pozostałych Kościołów autokefalicznych. Zwyczaj ten jest świadectwem kanonicznej jedności i łączności modlitwowej między lokalnymi Kościołami prawosławnymi. Por. L. KALINOWSKI, *Dyptyk*, w: *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. JUREWICZ, Warszawa 2002, 153.

Obecnie 14 Kościołów prawosławnych jest uznawanych powszechnie za autokefaliczne. Dziewięć spośród nich to patriarchaty: cztery starożytne patriarchaty wschodnie (Konstantynopol, Aleksandria, Antiochia i Jerozolima) oraz pięć patriarchatów powstałych w czasie późniejszym (Rosja, Serbia, Rumunia, Bułgaria, Gruzja). Pozostałych pięć Kościołów autokefalicznych nie posiada rangi patriarchatu (Cypr, Grecja, Albania, Polska oraz Czechy i Słowacja), a na ich czele stoi arcybiskup lub metropolita. W takiej kolejności występują one w dyptychach Kościoła konstantynopolitańskiego. Natomiast w dyptychach Patriarchatu Moskiewskiego zostaje dodatkowo wspomniany Kościół prawosławny w Ameryce, którego status autokefalii (uzyskany od Patriarchatu Moskiewskiego) nie został zaakceptowany przez niektóre Kościoły prawosławne, zaś Kościół gruziński zajmuje miejsce po Kościele rosyjskim⁵.

Statusem bliskim autokefalii, ale oznaczającym ograniczoną samodzielność Kościoła lokalnego, jest autonomia. Kościół autonomiczny, posiadając dużą niezależność organizacyjną i administracyjną, pozostaje pod jurysdykcją innego, zazwyczaj macierzystego Kościoła. Do kompetencji Kościoła-matki należy między innymi zatwierdzanie biskupów podległego mu Kościoła⁶. Kościoły autonomiczne to: Prawosławny Kościół Góry Synaj (zależny od Patriarchatu Jerozolimskiego), Prawosławny Kościół Finlandii oraz Prawosławny Kościół Estonii (oba zależne od Patriarchatu Konstantynopolitańskiego), którego autonomii nie uznaje Moskwa. Ponadto Patriarchat Moskiewski nadał status autonomiczności swoim prawosławnym Kościołom filialnym w Japonii i Chinach. Status ten nie jest z kolei uznawany przez Konstantynopol⁷.

Kościół prawosławny jest zatem rodziną samodzielnych Kościołów lokalnych pozostających między sobą w jedności wiary, sakramentów i zasad kanonicznych. Urzeczywistnienie takiej wspólnoty (komunii) między lokalnymi Kościołami prawosławnymi nie dokonywało się bez trudności. Od samego początku w relacjach między lokalnymi Kościołami pojawiały się liczne napięcia i podziały.

2. Aktualne napięcia i podziały w świecie prawosławnym

Trudności w relacjach międzyprawosławnych mają zróżnicowany charakter. Biorąc pod uwagę dane historyczne można wyróżnić trzy zasadnicze obszary lub typy napięć i podziałów w łonie prawosławia, a mianowicie: między Kościołami greckimi i Kościołami słowiańskimi; w prawosławiu greckim; w prawosławiu słowiańskim.

⁵ Por. *Автокефалия*, w: *Католическая Энциклопедия*, t. 1, Москва 2002, 59-60.

⁶ Por. В. Цыпин, *Курс церковного права*, 286-287.

⁷ Por. R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły*, 103-110.

2.1. Relacje między Kościołami greckimi i Kościołami słowiańskimi

Przede wszystkim istnieje wyraźne napięcie, a nawet rywalizacja między Kościołami greckimi i Kościołami słowiańskimi, w sposób szczególny zaś między Patriarchatem Konstantynopolińskim i Patriarchatem Moskiewskim.

Trudności we wzajemnych stosunkach między tymi dwoma patriarchatami nie są niczym nowym, ale mają swoją długą historię, która sięga czasów stopniowego wzrostu znaczenia Patriarchatu Moskiewskiego i jest ściśle związane z próbą przejścia przez tenże Patriarchat przewodniej roli w świecie prawosławnym („Moskwa – Trzecim Rzymem”). Nasiliły się one w XX wieku, a w sposób szczególny po rozpadzie Związku Radzieckiego⁸.

Konflikt między Konstantynopolem i Moskwą ujawnił się szczególnie w 1970 roku, w kontekście przyznania przez Patriarchat Moskiewski statusu autokefalii Metropolii Prawosławnej w Ameryce, nazywając ją Kościołem prawosławnym w Ameryce. Akt ten nie został jednak zaakceptowany przez niektóre Kościoły prawosławne, w tym przez Patriarchat Konstantynopola⁹. W cieniu tej rywalizacji między dwoma patriarchatami występują ostre zatargi w Estonii¹⁰ i na Ukrainie¹¹, gdzie działają wspólnoty prawosławne, zarówno podległe Moskwie, jak

⁸ Por. C.-J. DUMONT, *Le Patriarcat de Moscou et le Patriarcat oecuménique: un conflit d'influence*, „Russie et Chrétienté” 14 (1948) nr 3-4, 103-112; S. KELEHER, *Orthodox Rivalry in the Twentieth Century: Moscow versus Constantinople*, „Religion, State and Society” 25 (1997) nr 2, 125-137.

⁹ Por. R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, 99-102.

¹⁰ Po odzyskaniu przez Estonię niepodległości w 1991 r., Kościół prawosławny w tym kraju zwrócił się z prośbą do Konstantynopola o przywrócenie mu statusu autonomii, otrzymanego w 1923 roku, przed przyłączeniem Republiki Estonii do ZSRR, po którym nastąpiło wchłonięcie tego Kościoła do Patriarchatu Moskiewskiego. W 1996 roku Patriarchat Konstantynopoliński odpowiedział pozytywnie na prośbę Kościoła Estonii, co z kolei wywołało oburzenie Patriarchatu Moskiewskiego, który odebrał ten gest jako zamach na swoją suwerenność. Przez kilka tygodni Rosyjski Kościół Prawosławny nie wspominał imienia patriarchy ekumenicznego podczas Boskiej Liturgii, na znak zerwania komunii. W niedługim czasie konflikt udało się zażegnać, znajdując kompromisowe rozwiązanie. Parafiom pozostawiono dobrowolność wyboru. W rezultacie, w Estonii istnieją obecnie dwie równoległe jurysdykcje: estońska (z metropolitą Stefanosem na czele) oraz rosyjska, której przewodzi metropolita Kornilij. Warto podkreślić, że pomimo istnienia dziś w Estonii *de facto* dwóch Kościołów prawosławnych, tylko pierwszy posiada status autonomii (od Patriarchatu Konstantynopolińskiego), przyjmując oficjalną nazwę: Apostolski Kościół Prawosławny Estonii. Nie posiada takiego statusu Estoński Kościół Prawosławny jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego. Na ten temat zob. A. PACINI, *Le Chiese ortodosse*, Torino 2000, 38-39, 178; R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły*, 111-112; A. BASDEKIS, *Wird das vereinigte Europa orthodoxer? Die Orthodoxie, ihre Traditionen und aktuelle Lage*, „Orthodoxes Forum” 18 (2004) nr 2, 196-197.

¹¹ Kościoły schizmatyczne – Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego oraz Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny – zwróciły się do Patriarchatu Ekumenicznego z prośbą o włączenie ich do jego terytorium kanonicznego, co spotkało się z negatywną opinią Moskwy. Obawy przed reakcją Patriarchatu Moskiewskiego powstrzymują też patriarchę Bartlo-

i niezależne od niej, które już podlegają, albo chcą podlegać Konstantynopolowi¹². Ponadto, przedmiotem dyskusji stała się decyzja Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego o przyjęciu w 1990 roku pod swoją jurysdykcję niekanonicznej „metropolii prawosławnej w Portugalii” Wcześniej podlegała ona jurysdykcji Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Poza Granicami Rosji, a następnie Greckiego Kościoła Prawosławnego Starego Kalendarza¹³. W 2006 roku kontakty między Konstantynopolem i Moskwą zostały zakłócone przez kolejne incydenty – proces o prawo zarządzania soborem Świętego Mikołaja w Nicei oraz sprawę biskupa Bazylego (Wasilija) Osbourn’a¹⁴. W ostatnim czasie Patriarchat Moskiewski wystąpił ze stanowczym sprzeciwem wobec podejmowanych przez Patriarchat Konstantynopola planów objęcia swą jurysdykcją całych Chin¹⁵.

2.2. Prawosławie greckie

Istnieją również napięcia i trudności w relacjach między Kościołami prawosławnymi pochodzenia greckiego lub pozostającymi pod ich wpływem, w sposób szczególnie zaś między Konstantynopolem i Atenami.

mieja I od usankcjonowania statusu Kościoła ukraińskiego. Do sytuacji Kościoła prawosławnego na Ukrainie wrócimy w dalszej części naszego studium. Na ten temat zob. S. KELEHER, *Orthodox Rivalry*, 134-135; W. PAWLUCZUK, *Kościół prawosławny na postkomunistycznej Ukrainie*, w: *Prawosławie*, red. J. DRABINA, Kraków 1994, 135-148.

¹² Rosyjski Kościół Prawosławny zarzuca też Patriarchatowi Ekumenicznemu, że niechętnie wydaje mnichom rosyjskim z Góry Atos specjalne potwierdzenia wymagane przez Grecję. Por. A. CURANOVIĆ, *Rosyjska Cerkiew Prawosławna wobec innych związków wyznaniowych*, „Stosunki Międzynarodowe” 35 (2007) nr 1-2, 241. Należy zauważyć, że Góra Atos – położona jest na terytorium Grecji – znajduje się w kościelnej jurysdykcji patriarchy Konstantynopola.

¹³ Por. Synod Biskupów PAKP, *Decyzja z dnia 26-27. 08.1990 r. o przyjęciu do jurysdykcji PAKP Portugalskiego Kościoła Prawosławnego*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 20 (1990) nr 3, 45; *Prawosławie w Portugalii*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 35 (2005) nr 5, 12-13.

¹⁴ Biskup Wasilij (diecezja surożska) samowolnie wystąpił z Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i przeszedł pod jurysdykcję Konstantynopola. Patriarchat Moskiewski uznał pozytywną decyzję w tej sprawie Świętego Synodu Kościoła konstantynopolitańskiego za nieprawomocną kanonicznie oraz za akt naruszający pokój między Kościołami, burzący zaufanie do braterskiej współpracy prawosławnych w Europie Zachodniej. Spór zażegnano dopiero w czasie spotkania przedstawicieli obydwu patriarchatów w Genewie, w marcu 2007 roku. Moskwa ostatecznie zgodziła się na przejście biskupa Wasilija pod jurysdykcję Konstantynopola. Por. TH. PULCINI, *Undoing Disunity: An Examination of the Dynamics of Orthodox Ecclesiology in Four Contemporary Situations*, „Logos: A Journal of Eastern Christian Studies” 48 (2007) nr 3-4, 234-236; *Canonical Conflict Resolved*, „In Communion” 45 (Spring 2007), 31.

¹⁵ Dokonało się to w odpowiedzi na decyzję Świętego Synodu Patriarchatu Ekumenicznego, który na swym posiedzeniu 9 stycznia 2008 roku, w ramach reorganizacji podległej sobie metropolii Honkongu włączył do niej obszar Chińskiej Republiki Ludowej. Por. K.G., *Patriarchat Moskiewski o prawosławnych w Chinach*, „Wiadomości KAI” 27 kwietnia 2008, 21. Na temat historii Kościoła prawosławnego w Chinach zob. R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły*, 110.

Tak np. w ostatnim czasie powodem sporu między tymi dwoma Kościołami stała się sprawa eklezjalnego *statusu* niektórych diecezji, zwłaszcza w Macedonii i Tracji, które wcześniej podlegały bezpośredniej jurysdykcji Patriarchatu Ekumenicznego. Po włączeniu tych obszarów do państwa greckiego, na mocy decyzji patriarszej z 1928 roku, zostały one powierzone bezpośredniej administracji Prawosławnego Kościoła Grecji, pozostając jednocześnie w pewnej zależności formalnej od Konstantynopola¹⁶. Wraz z upływem czasu wiele z tych ustaleń poszło w niepamięć. W sytuacji stopniowego przejmowania całkowitej władzy nad tymi diecezjami przez Prawosławny Kościół Grecji, patriarcha ekumeniczny Bartłomiej I (m.in. w swoim liście do biskupów tychże diecezji z września 1999 roku) przypomniał o ustaleniach z 1928 roku. Przy okazji została podniesiona również kwestia charakteru tymczasowego postanowień z 1928 roku i określenia terminu powrotu tych diecezji pod bezpośrednią jurysdykcję Patriarchatu Ekumenicznego. Ta ostatnia sprawa wzbudziła z kolei obawy Kościoła greckiego, że w ten sposób pewna kontrola życia kościelnego ze strony państwa tureckiego, której podlega już Patriarchat Ekumeniczny, rozszerzy się również na te diecezje¹⁷. Do szczególnego zaostrzenia konfliktu między Konstantynopolem i Atenami doszło w 2004 roku na tle wyboru – wbrew woli patriarchy ekumenicznego – trzech greckich biskupów w diecezjach podległych jego jurysdykcji. Doprowadziło to do czasowego zerwania komunii przez Konstantynopol z arcybiskupem Aten. Ostatecznie Konstantynopol uznał wyświęconych biskupów i konflikt został zażegnany¹⁸.

Inna sprawa sporna dotyczyła otwarcia w 1998 roku przez Prawosławny Kościół Grecji swojego przedstawicielstwa przy Unii Europejskiej w Brukseli, co zostało negatywnie ocenione przez Patriarchat Konstantynopola. Ten ostatni – świadomy swojej przewodniej roli w łonie prawosławia – zdaje się dążyć do uzyskania jakiegoś „szczególnego statusu” w ramach Unii Europejskiej. W przekonaniu Patriarchatu Ekumenicznego, obecni w Brukseli od 1994 roku jego przedstawiciele mogą reprezentować przy Unii Europejskiej wszystkich chrześcijan prawosławnych¹⁹.

¹⁶ Kościół grecki zobowiązany został m.in. do przesyłania rocznego sprawozdania z administracji tych diecezji, do finansowego wspierania Patriarchatu Ekumenicznego oraz do przedkładania celem zatwierdzenia kandydatów na biskupów tych diecezji. Por. V. N. MAKRIDES, *Nuove prospettive dell'omogeneità: la chiesa e la fede ortodossa in Grecia alle soglie del terzo millennio*, w: *L'Ortodossia nella nuova Europa. Dinamiche storiche e prospettive*, red. A. PACINI, Torino 2003, 228-229.

¹⁷ Por. V.N. MAKRIDES, *Nuove prospettive dell'omogeneità*, 229.

¹⁸ Por. TENZE, *Relazioni interortodosse nell'Europa contemporanea*, „Archivio Teologico Torinese” 11 (2005) nr 2, 363-364; J. MAJEWSKI, *Obrona Konstantynopola. Świat prawosławny na progu schizmy*, „Tygodnik Powszechny” (16 maja 2004), 14.

¹⁹ Por. V.M. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 364 J. TOFLUK, *Prawosławie a Unia Europejska*, w: *Prawosławie a globalizacja i Unia Europejska*, red. J. ZIENIUK, Białystok 2005, 10-11.

2.3. Kościoły prawosławne pochodzenia słowiańskiego

W końcu, należy odnotować poważne napięcia w relacjach między Kościołami prawosławnymi pochodzenia słowiańskiego.

Od 1967 roku, dla przykładu, trwa stan schizmy pomiędzy hierarchią Prawosławnego Kościoła Serbii i Kościoła prawosławnego w Macedonii. Przyczyną schizmy było samodzielne ogłoszenie autokefalii przez Kościół macedoński, w nawiązaniu do przerwanej przed dwustu laty wielowiekowej tradycji arcybiskupstwa ochryckiego, zniesionego przez Patriarchat Konstantynopola w 1767 roku. Święty Synod Prawosławnego Kościoła Serbii nie uznał tego aktu i zerwał więzi kanoniczne z hierarchią macedońską, pozostając jednocześnie w jedności z wiernymi. Autokefalii Macedońskiego Kościoła Prawosławnego nie uznały również inne Kościoły prawosławne i stąd sprawa jego statusu *kanonicznego* pozostaje wciąż nierozwiązana²⁰.

Podobna sytuacja zaistniała w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w Czarnogórze. Po rozpadzie Jugosławii niektóre wspólnoty prawosławne na tym terenie ogłosiły swoją niezależność od Serbskiego Kościoła Prawosławnego, tworząc Kościół prawosławny Czarnogóry. Po uzyskaniu niepodległości przez Czarnogórę w 2006 roku, Kościół ten podjął starania o uzyskanie autokefalii, którą uzyskał w 1855 roku, a potem utracił w 1920 roku, gdy po pierwszej wojnie światowej doszło do zjednoczenia Serbii i Czarnogóry. Obecnie Belgrad odrzucił starania o przywrócenie statusu autokefalii Kościoła prawosławnego Czarnogóry. Kościół ten nie jest też uznawany przez inne kanoniczne Kościoły prawosławne²¹.

Podobny problem pojawił się również w relacjach między Konstantynopolem i Moskwą, kiedy w 2000 roku przy Unii Europejskiej otworzył swoje przedstawicielstwo również Patriarchat Moskiewski. Por. Иларион (Алфеев), *Православие в новой Европе: проблемы и перспективы*, „Церковь и время” (2004) nr 3, 74-75. Należy zauważyć, iż obok napięć między różnymi Kościołami prawosławnymi, w ostatnich latach doszło do ostrego konfliktu wewnętrznego w prawosławnym Patriarchacie Jerozolimskim. W jego centrum znalazła się osoba samego patriarchy tego Kościoła. W 2004 roku okazało się bowiem, że Patriarchat wpadł w poważne kłopoty finansowe. Ówczesny patriarcha Ireneos podjął decyzję o sprzedaży gruntów i obiektów kościelnych w centrum dzielnicy chrześcijańskiej, bez wiedzy współwyznawców. Kupcem okazała się żydowska radykalna organizacja religijna. Wywołało to ostrą krytykę patriarchy. Wielu duchownych wyraziło nieufność wobec własnego zwierzchnika, zrywając z nim wspólnotę kościelną. W narastający konflikt zaangażował się patriarcha ekumeniczny Bartłomiej I. Ostatecznie patriarcha Ireneos został zmuszony przez Święty Synod do odejścia z urzędu. Na jego miejsce został wybrany nowy patriarcha Teofilos. Por. TH. PULCINI, *Undoing Disunity*, 222-225.

²⁰ Por. R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły Prawosławne*, Bydgoszcz 1998, 131-133; S. NIKOLOVSKI-KATIN, *The Organization and Activities of the Macedonian Orthodox Church*, „Facta Universitatis. Series: Philosophy and Sociology” [University of Niš], vol. 2 (1999) nr 6/2, 271-275.

²¹ Por. V.M. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 381-382. Kościół prawosławny Czarnogóry ma jednak poparcie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Kijowskiego Patriarchatu. Na ten

Relacje między Kościołami rosyjskim i rumuńskim kształtował w ostatnich latach konflikt o wpływy w Republice Mołdawskiej. W czasach panowania sowieckiego miejscowi prawosławni podlegali – jak w całym ówczesnym Związku Radzieckim – Patriarchatowi Moskiewskiemu. Po rozpadzie Kraju Rad i usamodzielnieniu się w 1991 roku tej republiki, Patriarchat Rumuński postanowił odzyskać kontrolę nad swą dawną prowincją kościelną (metropolią besarabską), którą zarządzał do czasu inwazji sowieckiej w czerwcu 1940 roku. W tym celu w 1992 roku zaczął przywracać swe dawne struktury organizacyjne na tym obszarze. W rezultacie, prawosławni wierni z Mołdawii zostali podzieleni na dwie współzawodniczące jurysdykcje: Moskwy i Bukaresztu. Wywołało to ostry sprzeciw Patriarchatu Moskiewskiego, który uważa Republikę Mołdawską za swoje kanoniczne terytorium²².

W połowie lat 90. ubiegłego wieku do poważnego rozłamu doszło w Prawosławnym Kościele Bułgarii. Po upadku komunistycznej dyktatury w 1989 roku część hierarchów zarzuciła urzędującemu patriarsze Maksymowi współpracę z reżimem i niezgodny z prawem kościelnym wybór na urząd patriarchy²³. Po gwałtownej dyskusji, od oficjalnego Kościoła oddzieliło się czterech biskupów, pod przewodnictwem metropolity Pimena, który ogłosił się patriarchą i utworzył alternatywne struktury kościelne, zyskując poparcie części polityków. Kościół oficjalny obłożył klątwą samozwańczego patriarchy i jego zwolenników. Nie uznał ich również żaden z kanonicznych Kościołów prawosławnych. Do formalnego pojednania w bułgarskim prawosławiu doszło na soborze w Sofii w 1998 roku, w który osobiście zaangażował się patriarcha ekumeniczny Bartłomiej I. W toku soboru zdjęto kary kościelne z uczestników rozłamu, po wyrażeniu przez nich skruchy. Jednak po zakończeniu „soboru pojednania” Pimen nadal uważał się za patriarchy i ostro występował przeciw Maksymowi. Ostatecznie rozłam został przezwyciężony dopiero w 2004 roku. Stało się to możliwe dzięki dwutorowej ingerencji władz świeckich, tj. uchwaleniu przez parlament ustawy, która przyznawała Kościołowi kierowanemu przez Maksyma odpowiednie przywileje oraz przejęciu siłą przez policję cerkwi opanowanych przez raskolników²⁴.

temat zob. P. RODOPOULOS, *Autocephaly in the Orthodox Church and the Manner in Which It Is Declared: The Orthodox Church in Montenegro*, „The Greek Orthodox Theological Review” 42 (1977) nr 3-4, 213-219.

²² Por. M. WOLNIK, *Rumunia: sytuacja religijna nowego kraju w UE*, „Biuletyn Katolickiego Biura Informacji i Inicjatyw Europejskich OCIEP” (2007) nr 25, 2.

²³ Należy zauważyć, iż w 1971 roku, po śmierci patriarchy Kirila, całkowicie uzależniony od władzy Święty Synod głosował niemal jednomyślnie na narzuconego przez władzę Maksyma. Przeciw wyborowi zaprotestował wówczas jedynie bp. Pimen. Por. A. PETROWA-WASILEWICZ, *Sytuacja religijna Bułgarii – nowego kraju w Unii Europejskiej*, „Biuletyn Katolickiego Biura Informacji i Inicjatyw Europejskich OCIEP” (2007) nr 24 (styczeń), 2.

²⁴ Por. I. ZHELEV-DIMITROV, *The Orthodox Church in Bulgaria today*, „The Greek Orthodox Theological Review” 45 (2000) nr 1-4, 503-506; A. PETROWA-WASILEWICZ, *Sytuacja religijna Buł-*

Ale być może najpoważniejszy rozłam w ostatnim czasie w łonie prawosławia słowiańskiego dokonał się na Ukrainie. W styczniu 1990 roku Święty Synod Patriarchatu Moskiewskiego przyznał ograniczoną niezależność Kościołowi prawosławnemu na Ukrainie, nadając mu oficjalną nazwę Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego. Już w lipcu tego samego roku Kościół ukraiński zwrócił się do patriarchy moskiewskiego z prośbą o nadaniu mu pełnej niezależności (autokefalii). Gdy Moskwa odpowiedziała negatywnie na tę prośbę, w listopadzie 1991 roku Sobór Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w Kijowie przyjął postanowienie o pełnej niezależności (autokefalii) i zwrócił się o zatwierdzenie tej decyzji do Kościoła rosyjskiego. Patriarchat Moskiewski zdecydowanie się temu sprzeciwił. Na początku 1992 roku Kościół ukraiński wystosował do Moskwy drugie pismo w sprawie autokefalii dla Kijowa, podpisane tylko przez część biskupów ukraińskich, co dało początek rozłamowi w łonie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego. W rezultacie na Ukrainie istnieją dziś trzy prawosławne wspólnoty kościelne: Ukraiński Kościół Prawosławny podległy Patriarchatowi Moskiewskiemu oraz Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego i Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny²⁵.

3. Zasadnicze przyczyny aktualnych trudności

Do zasadniczych przyczyn aktualnych trudności w relacjach wewnątrzprawosławnych należy zaliczyć: problem autorytetu w świecie prawosławnym, tendencje nacjonalistyczne i upolitycznienie prawosławia, wzrost rygoryzmu prawosławnego i związane z tym tendencje antyzachodnie i antyekumeniczne.

3.1. Problem autorytetu w świecie prawosławnym

Jednym z zasadniczych punktów spornych w świecie prawosławnym jest problem autorytetu, a ściślej ujmując rozbieżności w ocenie roli Patriarchatu Ekumenicznego. Wszystkie Kościoły prawosławne uznają zasadniczo pierw-

garii, 2; I. DIMITROV, *La Chiesa ortodossa nella società bulgara contemporanea*, w: *L'Ortodossia nella nuova Europa. Dinamiche storiche e prospettive*, red. A. PACINI, Torino 2003, 298-301; zob. także J. BROUN, *The Schism in the Bulgarian Orthodox Church [I-III]*, „Religion, State and Society” 21 (1993), 207-220; 28 (2000), 263-289; 30 (2002), 365-394.

²⁵ POR. W PAWLUCZUK, *Kościół prawosławny na postkomunistycznej Ukrainie*, w: *Prawosławie*, red. J. DRABINA, Kraków 1994, 135-148; T. KUZIO, *In Search of Unity and Autocephaly: Ukraine's Orthodox Churches*, „Religion, State and Society” 25 (1997), 393-415; I. KIRILOVA, *The Orthodox Church in the Ukraine: Divisions and Conflicts*, w: *The Orthodox Church in a Changing World*, red. P. KITROMILIDES, TH. VEREMIS, Athens 1998, 71-86; H. МИТРОХИН, *Русская Православная Церковь на западной Украине*, „Dia-Logos. Religija i Obščestvo” (2000-2001), 275-294; A.D. KRINDATCH, *Religion in Postsoviet Ukraine as a Factor in Regional, Ethno-Cultural and Political Diversity*, „Religion, State and Society” 31 (2001), 37-73.

szeństwo patriarchy Konstantynopola²⁶. Pierwszeństwo to bywa jednak interpretowane w bardzo różny sposób. Podczas gdy Konstantynopol powołuje się często na przyznane mu przez sobory ekumeniczne drugie miejsce po Rzymie, Moskwa podkreśla, że do wzrostu jego znaczenia, poza przyznanym mu przez sobory pierwszeństwem honorowym, przyczyniło się szereg czynników o charakterze politycznym. W tym kontekście teologowie prawosławni nurtu słowiańskiego dochodzą do wniosku, że po upadku Konstantynopola o pierwszeństwie patriarchatu winny decydować nie kanony, ale ogólna zgoda lokalnych Kościołów prawosławnych. Jako, że aktualnie większość świata prawosławnego stanowią Kościoły słowiańskie, zatem to Moskwa winny odgrywać wiodącą rolę w świecie prawosławnym²⁷.

Tego rodzaju rozbieżności między Konstantynopolem a Moskwą w ostatnim czasie uwidoczniły się w sposób szczególny na tle kompetencji dotyczących udzielania zgody na autokefalię i autonomię Kościołów lokalnych oraz w kwestii jurysdykcji kanonicznej nad diasporą prawosławną. Oparta na Tradycji kanonicznej ogólna zasada, która przyznaje ważną rolę „Kościołowi macierzystemu” w procesie autokefalii, jest interpretowana na dwa różne sposoby. Konstantynopol (prawosławie greckie) uważa, iż w tej materii właśnie on posiada wyłączne kompetencje jako Kościół macierzysty *par excellence*. Moskwa (prawosławie słowiańskie) natomiast dostrzega swoje kompetencje „Kościoła macierzystego” w sensie specyficznym – jako Kościoła, który był bezpośrednio zaangażowany w dzieło ewangelizacji poszczególnych Kościołów. W podobnym duchu Kościoły prawosławne formułują swoje poglądy w kwestii jurysdykcji kanonicznej nad wspólnotami diaspory prawosławnej. Niektóre z nich (Konstantynopol, Aleksandria, Grecja) wyrażają opinię, że cała diaspora powinna znajdować się w jurysdykcji Patriarchatu Ekumenicznego. Natomiast inne (Antiochia, Moskwa, Rumunia, Polska) utrzymują, że każdy Kościół macierzysty ma prawo do roztoczenia opieki nad swoimi członkami, żyjącymi poza granicami państw, w których dane Kościoły się znajdują (rosyjski, rumuński, polski) lub poza ich historycznymi granicami (antiocheński)²⁸.

²⁶ Szczególne znaczenie w określeniu miejsca i funkcji patriarchy Konstantynopola posiada kanon 28. Soboru Chalcedońskiego (451), pozostający w bezpośrednim związku z kanonem 3. Soboru Konstantynopolitańskiego (381) oraz kanonem 36. Soboru Trullańskiego (691-692). Por. O. CLÉMENT, *Il Patriarcato Ecumenico al servizio dell'unità ortodossa e dell'unità cristiana*, „Nicolaus” 27 (2000) fasc. 1-2, 5.

²⁷ Por. A. ZNOSKO, *Prawosławne prawo kościelne*, t. 2, Warszawa 1975, 118-119; HILARION (ALFEYEV), *La primauté et la conciliarité dans la tradition orthodoxe*, „Irénikon” 78 (2005) nr 1-2, 24-26.

²⁸ Por. T. KAŁUŻNY, *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka*, Kraków 2008, 357, 365-371, 375.

3.2. Tendencje nacjonalistyczne i upolitycznienie prawosławia

Bardzo ważnym faktem w prawosławnym życiu religijnym jest przynależność narodowa. Położenie jednak zbyt dużego akcentu na związek między przynależnością narodową i wyznaniem niesie ze sobą niebezpieczeństwo etniczacji religii lub nacjonalizmu religijnego. W 1872 roku na synodzie w Konstantynopolu Kościół prawosławny potępił etnofiletyzm, zakazując tworzenia lokalnych Kościołów niezależnych (autokefalicznych) wyłącznie z pobudek etnicznych czy narodowych. W ciągu wieków bowiem wiele lokalnych Kościołów prawosławnych uzyskało swoją niezależność (autokefalię) z przyczyn politycznych czy narodowych. Pomimo formalnego potępienia etnofiletyzmu Kościół prawosławny – jak zauważa serbski teolog prawosławny Radovan Bigović – w rzeczywistości do dziś nie wyzwolił się z tego rodzaju pokusy²⁹

Istotnie, w krajach prawosławnych, które po upadku komunizmu uzyskały niepodległość, można zauważyć tendencję do tworzenia swoich, niezależnych Kościołów narodowych nie bez pomocy władzy państwowej. Świadczy o tym wyraźnie sytuacja, jaka zaistniała po upadku reżimu sowieckiego na Ukrainie. W rezultacie, lokalne Kościoły prawosławne w poszczególnych państwach prawosławnych stały się *de facto* Kościołami narodowymi. Troska o własny interes narodowy, w ścisłej współpracy z państwem, to dzisiaj cecha charakterystyczna prawie wszystkich Kościołów prawosławnych³⁰.

²⁹ Por. R. BIGOVIĆ, *Crkva i društvo*, Beograd 2000, 259; D. GIL, *Prawosławie, historia, naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków 2005, 214-217; S. FOTIU, *Diversity and Unity: The Vision of Christian Education in an Age of Globalization*, „Greek Orthodox Theological Review” 49 (2004) nr 3-4, 270-271; M. BLAŻA, *Prawosławna koncepcja stosunków państwo-Kościół*, „Wokół Współczesności” (2003) nr 1, 157-159; MAXIMOS (CHRISTOPOULOS), *Le Patriarcat oecuménique dans l'Église orthodoxe. Étude historique et canonique*, Paris 1975, 378-380.

³⁰ Por. V.N. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 374-376. Postrzeżenie lokalnych Kościołów prawosławnych w kategoriach Kościołów narodowych – zdaniem prawosławnego arcybiskupa Timisoary, Nicolae Corneanu – stanowi wielką słabość prawosławia. Por. NICOLAE (CORNEANU), *Chiesa di Cristo, non della nazione* [Intervista], „Il Regno-attualità” (2004) nr 16, 531. Znaczący wyjątek w tym względzie stanowi postawa obecnego zwierzchnika Kościoła prawosławnego Albanii, arcybiskupa greckiego pochodzenia Athanasiosa (Yannoulatos). Ponieważ żaden albański biskup nie przeżył trudnego okresu prześladowań religijnych, w styczniu 1991 roku Patriarchat Ekumeniczny, który uprzednio nadał autokefaliczny status Kościołowi Albanii, wyznaczył Athanasiosa, na patriarszego egzarchę w Albanii. Zgodnie z decyzją Świętego Synodu tegoż Patriarchatu, 24 czerwca 1992 roku Athanasios został wybrany arcybiskupem Tirany i całej Albanii. Z racji na złożone relacje między Gracją i Albanią (m.in. kwestie terytorialne i problem mniejszości narodowej), decyzja ta została początkowo oceniona negatywnie, jako wynik wpływów polityki greckiej. Z czasem jednak przekonano się o bezzasadności tego rodzaju opinii. Nowy arcybiskup podjął bowiem odważne działania na rzecz odrodzenia zniszczonego Kościoła prawosławnego w Albanii przekraczając wszelkie podziały narodowe. Por. *tamże*, 376-377; R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998, 95-96; por. także V.N. MA-

Kościół prawosławny, zgodnie z tradycją wschodnią, chętnie zabiegają o pomoc i przychyłność państwa dla swej misji. Państwo natomiast widzi w Kościele strategicznego sojusznika i w miarę możliwości chętnie pomocy udziela. W rezultacie dokonuje się proces upolitycznienia prawosławia, coraz większego uzależnienia Kościoła prawosławnego od państwa oraz instrumentalnego traktowania spraw religijnych³¹.

Wszystko to nie pozostaje bez wpływu na relacje międzyprawosławne. Stosunek Kościoła do polityki, szczególnie zaś do reżimu komunistycznego, staje się powodem sporów i prowadzi niekiedy nawet do schizmy w łonie danego Kościoła prawosławnego, jak to się stało np. w latach dwudziestych ubiegłego stulecia w Rosji sowieckiej i w latach dziewięćdziesiątych w Kościele prawosławnym Bułgarii³².

3.3. Wzrost rygoryzmu prawosławnego

W końcu, jednym z istotnych czynników, który wpływa na relacje wewnątrzprawosławne jest wzrost rygoryzmu prawosławnego i związane z tym tendencje antyzachodnie i antyekumeniczne. Napięcia i podziały między środowiskami bardziej otwartymi na reformy a różnymi ruchami, które demonstrowały swoje radykalne przywiązanie do Tradycji prawosławnej – dając jej własną interpretację i oskarżając niejednokrotnie hierarchę oficjalnego Kościoła o zgodę na innowacje i kompromisy w kwestiach wiary – z różnym nasileniem przejawiały się w dziejach prawosławia. Wystarczy w tym miejscu przywołać schizmę staroobrzędowców, która dokonała się w prawosławiu rosyjskim w XVII wieku³³.

Współcześnie wzrost rygoryzmu prawosławnego jest szczególnie związany z reformą kalendarza liturgicznego („poprawiony kalendarz juliański”), dokonaną z inicjatywy patriarchy ekumenicznego Meletiosa Matakakisa w czasie Kongresu Kościołów prawosławnych, zwołanego w 1923 roku do Konstantynopola³⁴. Reforma ta wywołała poważną dyskusję w łonie prawosławia, a następnie

KRIDES, *Ortodossia e nazionalismo nella Grecia moderna: aspetti di una correlazione*, „Religion e Società” (1996) nr 25, 43-70.

³¹ Por. С. ФИЛАТОВ, *Религия в постсоветской России*, w: *Религия и общество. Очерки религиозной жизни современной России*, red. С. ФИЛАТОВ, Москва–СанктПетербург 2002, 471-473.

³² Por. V.N. МАКРИДЕС, *Relazioni interortodosse*, 378.

³³ Bezpośrednią przyczyną tego rozłamu były reformy liturgiczne, wprowadzone przez ówczesnego patriarchę moskiewskiego Nikona. Na ten temat zob. E. PRZYBYŁ, *W cieniu Antychrysta: idee staroobrzędowców w XVII wieku*, Kraków 1999.

³⁴ Tę reformę kalendarza przyjęły Kościoły prawosławne Konstantynopola (1924), Aleksandrii (1928), Antiochii (1929), Grecji (1924), Cypru (1924), Polski (1924), Rumunii (1924) i Bułgarii (1968). Natomiast Kościoły Jerozolimy, Rosji, Serbii i, poza jednym (Vatopedi), wszystkie monastera na Górze Atos zachowały stary kalendarz juliański. Por. B. PETRĀ, *L'Ortodossia tra*

schizmę „starokalendarzowców” w Grecji, w Rumunii, w Bułgarii i na Cyprze. Chociaż u początku schizmy znalazła się kwestia wprowadzenia nowego kalendarza, to wraz z rozwojem tego nurtu pojawiły się również inne zagadnienia różniące zwolenników starego kalendarza od oficjalnego Kościoła prawosławnego, szczególnie zaś tendencje antyzachodnie i antyekumeniczne³⁵.

Wydaje się, że po upadku komunizmu tendencje te przetrwały po dzień dzisiejszy w wielu krajach, gdzie dominuje większość prawosławna. Można to zauważyć między innymi w Rosji. Bez względu na liczne kontakty z Zachodem, w Rosji pozostaje ciągle żywa swego rodzaju „ideologia izolacji”, a także idea „zimnej wojny”, związana z dawnym systemem. Zgodnie z tą logiką wszystko, co łączy się z Zachodem i z ekumenizmem, mniej lub bardziej świadomie postrzegane jest przez wielu jako zagrożenie dla Rosji i dla prawosławia. Istnieją wprawdzie w Rosji środowiska bardziej otwarte na reformę kościelną i kontakty ekumeniczne, równocześnie silne wydają się być kręgi konserwatywne, postrzegające ekumenizm za „herezję”, a wszystkich, którzy naruszają „logikę izolacji” za „zdrajców prawosławia”³⁶.

4. Próby rozwiązania problemu jedności eklezjalnej

Jeśli jest prawdą, że prawosławie doświadcza dziś poważnego problemu wewnętrznej jedności, na który składa się szereg przyczyn, to jest też faktem, że w tym samym czasie podejmuje ono liczne wysiłków w kierunku wewnętrznej integracji i umocnienia swojej jedności. Tego rodzaju dążenia poszły zasadniczo w trzech kierunkach: umocnienia jedności narodowej i religijnej, odwołanie się do tradycji kanonicznej oraz przywrócenia jedności soborowej, jedności i „katolickości” Kościoła w jego wierze i tradycji. Podczas gdy pierwsze dwa kierunki dominują w inicjatywach podejmowanych przez lokalne Kościoły prawosławne, to trzeci kierunek jest ściśle związany z procesem przygotowań nowego soboru panprawosławnego.

vecchio e nuovo calendario. Il rischio di una Pasqua del divisione, „Rivista Liturgica” 88 (2001) nr 1-2, 141; T. KALUŻNY, *Nowy sobór ogólnoprawosławny*, 290-291.

³⁵ Por. V.N. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 381-382. W związku z tym zob. I. ZHELEV-DIMITROV, *The Orthodox Church in Bulgaria*, 506-507; C. BUJOR, *Resisting Unto Blood. Sixty-five Years of Persecution of the True (Old Calendar) Orthodox Church of Romania (October 1924-December 1989)*, Etna (California) 2003.

³⁶ Por. V.N. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 381-386; T. KALUŻNY, *Sytuacja międzykościelna w Rosji*, w: „Kościół siostrzane” w dialogu, red. Z. GLAESER, Opole 2002, 259-260. Podobne tendencje można zauważyć również w prawosławiu serbskim. Por. D. GIL, *Prawosławie, historia, naród*, 181, 218-222. Na temat tendencji rygorystycznych w prawosławiu greckim zob. V. N. MAKRIDES, *L'„autre” orthodoxie: courants du rigorisme orthodoxe grec*, „Social Compass” [London] 51 (2004) nr 4, 511-521.

4.1. Umocnienie jedności narodowej i religijnej

Według opinii niektórych prawosławnych, w celu przywrócenia jedności należy zastosować historyczny schemat jedności narodowej i religijnej. Zgodnie z tą opinią, Kościół powinien być grecki w Grecji, rosyjski w Rosji. Problem w tym, że prawosławie w wielu krajach dzisiejszej Europy nie może być religią narodową w takim samym znaczeniu, w jakim było ono dawniej, ponieważ cała kultura pozostaje dzisiaj coraz bardziej pod znakiem pluralizmu religijnego. Wskutek tego religia nie może wcielić się totalnie w kulturę, tym bardziej, że jest to kultura naznaczona piętnem daleko posuniętego procesu sekularyzacji. Koncepcja ta nie rozwiązuje zatem problemu jedności Kościoła prawosławnego. Prawosławie nie może opierać się na naturalnej solidarności i pokrewieństwie ludzi pochodzących z tego samego narodu. Pozostaje też otwarty problem wielonarodowej diaspory prawosławnej na Zachodzie Europy i określenia kryteriów „terytorium kanonicznego” poszczególnych Kościołów prawosławnych³⁷.

4.2. Odwołanie się do tradycji kanonicznej

W tym kontekście pojawia się druga tendencja, akcentująca w działaniach na rzecz jedności prawosławia rozwiązania kanoniczne, zwłaszcza zaś ustalenia pierwszych soborów powszechnych, dotyczące kompetencji jurysdykcyjnych poszczególnych Kościołów prawosławnych. Okazuje się jednak, że problemu jedności kościelnej nie sposób rozwiązać przy pomocy odwołania się do tradycji kanonicznej, ponieważ prawo kościelne w prawosławiu nie jest ujęte w uznawany przez wszystkie Kościoły kodeks. W związku z tym na problemy natrafia interpretacja i stosowanie niektórych kanonów. Nic więc dziwnego, że rodzą się liczne kontrowersje na tle różnorodnych interpretacji istniejących kanonów. W sposób szczególny, jak zauważono powyżej, dotyczy to rozmienia roli i miejsca Patriarchatu Konstantynopola w świecie prawosławnym.

Tym niemniej, można wskazać na częściowe powodzenie tego rodzaju inicjatyw lokalnych Kościołów prawosławnych. Tak np. grupa starokalendarzowców greckich, która ma swoją siedzibę w Stanach Zjednoczonych poprosiła w ostatnim czasie o kanoniczne włączenie do Patriarchatu Konstantynopola, co dokonało się definitywnie w 1998 roku³⁸. Natomiast w 2007 roku kanoniczną wspólnotę z Patriarchatem Moskiewskim nawiązał Rosyjski Kościół Prawosławny Poza Granicami Rosji³⁹. Pozostaje jednak sprawą otwartą, na ile ten formalny akt

³⁷ Por. W. HRYNIEWICZ, *Prawosławie zachodnie i jego problemy*, Znak 24 (1972) 11, 1453n.

³⁸ Por. V.N. MAKRIDES, *Relazioni interortodosse*, 382-383.

³⁹ Kościół ten powstał w 1920 roku z inicjatywy grupy biskupów, którzy będąc zmuszeni do opuszczenia Rosji z powodu wydarzeń związanych z rewolucją sowiecką 1917 roku, przystąpili do tworzenia nowych struktur kościelnych, z zamiarem nawiązania normalnych relacji kano-

spowoduje faktyczną jedność Kościoła rosyjskiego, ponieważ część świeckich i duchownych należących do Kościoła emigracyjnego nie akceptuje pojednania, a z drugiej strony, antyekumeniczne poglądy wyznawców Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Poza Granicami Rosji wpływają na uaktywnienie się nurtu konserwatywnego (radykalnego) w samym Patriarchacie Moskiewskim, pogłębiając już istniejące na tej płaszczyźnie napięcia i podziały. W tej sytuacji trudno oprzeć się wrażeniu, że „sprawa zjednoczenia zaczyna dzielić”⁴⁰.

4.3. Przywrócenie jedności soborowej

Większą nadzieją na rozwiązanie problemu eklezjalnej jedności prawosławia budzą inicjatywy podejmowane w tym względzie na forum ogólnoprawosławnym, między innymi przy okazji różnorodnych konferencji składających się na proces przygotowań soboru ogólnoprawosławnego, a przede wszystkim planowany sobór Kościoła prawosławnego⁴¹.

W ostatnim czasie, dokładnie w dniach 10-12 października 2008 r., w siedzibie Patriarchatu Ekumenicznego w Stambule odbyło się spotkanie przedstawicieli Kościołów prawosławnych. W czasie spotkania podjęto decyzję o zwołaniu w 2009 r. „szczytu” Kościołów prawosławnych celem rozwiązania napięć i sporów wewnątrzprawosławnych⁴².

Podsumowując należy podkreślić, iż relacje międzyprawosławne mają istotne znaczenie dla zrozumienia obecności Kościołów prawosławnych w dzisiej-

nicznych z patriarchą moskiewskim Tichonem. W listopadzie 1921 roku, emigracyjni biskupi, na czele z metropolitą Antonim (Chrapowickim), zwołali Synod w Sremskich Karłowcach (na terenie byłej Jugosławii). Kościół ten od samego początku okazał się integrystyczny na polu doktrynalnym, a monarchistyczny i antykomunistyczny w aspekcie politycznym. Kiedy okazało się, że w Moskwie patriarcha Tichon przyjął bardziej łagodną postawę wobec reżimu sowieckiego, Kościół rosyjski na emigracji zdecydował się zerwać ostatecznie wszelkie stosunki z Patriarchatem Moskiewskim i ogłosił się jedynym prawdziwym Kościołem prawosławnym. Został ekskomunikowany, najpierw przez Tichona, a później, w 1934 roku, przez jego następcę, Sergiusza. W 1945 roku, z powodu wprowadzenia w Jugosławii reżimu komunistycznego, Kościół ten był zmuszony przenieść siedzibę swego Synodu, najpierw do Monachium, a później do Monasteru Najświętszej Trójcy w Jordanville (New York). Na ten temat zob. R. ROBERSON, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998, s. 125-127. Podpisany 17 maja 2007 roku „Akt jedności kanonicznej” reguluje kwestie kanoniczne i liturgiczne, status duchownych, którzy z naruszeniem norm kanonicznych przeszli do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego Poza Granicami Rosji, pozostawiając temuż Kościołowi pewną autonomię administracyjną w ramach Patriarchatu Moskiewskiego. Por. L. LORUSSO, *Atto di comunione canonica tra la Chiesa Ortodossa Russa e la Chiesa Ortodossa Russa Oltre-Frontiera*, „O Odigos – La Guida” 26 (2007) nr 2, 14-16.

⁴⁰ Por. A. ŁABUSZEWSKA, *W stronę konserwatyzmu*, „Tygodnik Powszechny” (20 V 2007), 10.

⁴¹ Na ten temat zob. T. KALUŻNY, *Nowy sobór ogólnoprawosławny: natura, historia przygotowań, tematyka*, Kraków 2008.

⁴² Na ten temat zob. *W 2009 r. dojdzie do „szczytu” Kościołów prawosławnych*: [http://wiadomości.onet.pl/1842546,12,1 \[23.10.2008\]](http://wiadomości.onet.pl/1842546,12,1 [23.10.2008]).

szej Europie oraz ich zaangażowania w dialog ekumeniczny z innymi Kościołami i wspólnotami chrześcijańskimi. Relacje te – jak wynika z niniejszej prezentacji – nacechowane są licznymi napięciami i konfliktami. Trudności te obejmują trzy zasadnicze obszary: relacje między prawosławiem „greckim” i „słowiańskim”, wewnętrzne stosunki w łonie Kościołów „greckich” oraz relacje w łonie Kościołów „słowiańskich”. Trudności w relacjach między Kościołami prawosławnymi nie ograniczają się wyłącznie do tych Kościołów, ale mają swój wpływ na zaangażowanie ekumeniczne prawosławia. Pośród przyczyn tej złożonej sytuacji należy wskazać na problem autorytetu w świecie prawosławnym i ściśle związany z tym brak jednolitego stanowiska w kwestii przyznawania statusu autokefalii i autonomii nowym Kościołom lokalnym oraz w sprawie jurysdykcji nad diasporą prawosławną. Prawosławie doświadcza również tendencji nacjonalistycznych i upolitycznienia życia kościelnego oraz wzrastającego rygoryzmu, co znajduje swoje odzwierciedlenie w jego zróżnicowanej postawie wobec świata zachodniego i ekumenizmu. Biorąc pod uwagę niniejsze racje oraz dokonujący się w Europie proces globalizacji i zmian społeczno-politycznych należy stwierdzić, że w przyszłości napięcia w relacjach międzyprawosławnych mogą się jeszcze nasilić. Z drugiej strony wzrastająca wśród Kościołów prawosławnych świadomość potrzeby jedności i podejmowane w tym kierunku wysiłki budzą nadzieję, że prawosławie znajdzie skuteczne sposoby przewyciężenia nękających go napięć i podziałów. Szczególną rolę w tym względzie może odegrać planowany sobór panprawosławny.

Il problema dell'unità ecclesiale dell'ortodossia nell'Europa contemporanea

Riassunto

Le relazioni interortodosse rappresentano un aspetto cruciale per comprendere la presenza delle Chiese ortodosse nell'Europa contemporanea ed il loro impegno ecumenico. Prima di tutto bisogna tener presente che oggi ci sono quattordici Chiese ortodosse autocefale (cioè completamente indipendenti) pienamente riconosciute come canoniche. Vi sono inoltre diverse Chiese autonome (cioè parzialmente indipendenti) anch'esse pienamente riconosciute come canoniche. Infine esistono alcune Chiese ortodosse di diversa provenienza, il cui sta-

tuto ecclesiastico e canonico (autocefalo o autonomo) rimane ancora irrisolto da un punto di vista panortodosso.

Questo complesso quadro dell'ortodossia nell'Europa contemporanea rivela le continue tensioni tra le varie Chiese ortodosse. Le difficoltà nelle relazioni interortodosse hanno diverso carattere. Basandoci su dati storici, particolarmente quelli recenti, si possono individuare tre tipi oppure aree delle attuali tensioni interortodosse in Europa: 1) tra le Chiese ortodosse greche e slave, e più particolarmente tra Costantinopoli e Mosca; 2) tra le Chiese d'origine greca o «in mani greche», cioè le relazioni intergreche, particolarmente tra Costantinopoli e Atene; 3) tra le Chiese ortodosse slave e altre, cioè nel mondo «slavo ortodosso».

La complessità delle relazioni viene in seguito definita attraverso alcuni nodi principali che si presentano come problemi o cause delle divisioni interortodosse: l'identificazione di un'«autorità» panortodossa e in modo particolare la competizione in atto a questo riguardo tra il Patriarcato di Costantinopoli e il Patriarcato di Mosca; tendenze nazionalistiche e politicizzazione all'interno del mondo ortodosso; la diffusione del rigorismo interortodosso.

Infine, si fa notare la crescente consapevolezza del problema dell'unità ecclesiale nel mondo ortodosso ed i vari tentativi intrapresi per la sua risoluzione. A questo proposito vengono individuate le seguenti iniziative: il rafforzamento dell'unità nazionale e religiosa; un richiamo alla tradizione canonica; il ristabilimento dell'unità ortodossa attraverso un richiamo alla conciliarità oppure durante un concilio panortodosso.